

Libris Literatuurprijs 2005

Ruim een maand geleden stond in het Cultureel Supplement (18-3-2005) een lezing afgedrukt van Elsbeth Etty, waarin zij zich erover beklagt dat de literaire kritiek zich tegenwoordig zo vaak bedient van 'buitenliteraire argumenten'. De *casus* waarin haar betoog uitmondt is de ontvangst van Marja Brouwers' *Casino*, volgens Etty een 'zure, stroeve' roman. Dat was niet mijn indruk; ik vond *Casino* zelfs zo goed dat ik de roman in december noemde als een van de drie beste boeken die ik in 2005 had gelezen. Men zal dus begrijpen dat ik niet verbaasd ben over Brouwers' nominatie voor de Libris Literatuurprijs, die aanstaande maandag wordt uitgereikt.

Maar Marja Brouwers is uiteraard niet de enige genomineerde. De andere gelukkigen heten Christine Otten (*De laatste dichters*), Patricia de Martelaere (*Het onverwachte antwoord*), Stephan Enter (*Lichtjaren*), Rob van der Linden (*Het logboek van Brandaan*) en Willem Jan Otten (*Specht en zoon*).

Ik geef toe dat het mij moeite heeft gekost deze boeken onbevooroordeeld te lezen. Niet dat ik iets tegen de schrijvers heb, maar onwillekeurig las ik hun boeken met in het achterhoofd *Casino*. Konden ze de vergelijking doorstaan of was het een hopeloze zaak? Wanneer een boek over voldoende kwaliteit en karakter beschikt, dan dwingt het onder het lezen zelf de aandacht af die het nodig heeft. Bij een paar van deze genomineerden is dat ook gebeurd, al bleek er uiteindelijk maar één te zijn waarvan ik bijna evenzeer onder de indruk ben geraakt als van *Casino*.

Dat was – helaas voor Christine Otten – niet *De laatste dichters*, een documentaire roman of romaneske reportage over een groep zwarte Amerikaanse dichters, die (zo lees ik op het achterplat) worden beschouwd als de 'godfathers van de hiphop'. Haar omvangrijke boek bestaat uit een collage van hun stemmen, van getuigenissen van derden en van beschrijvende, deels verzonden passages, waaruit een kaleidoskopisch beeld oprijst van zwarte ellende en frustratie, gevolgd door bevrijding dankzij muziek en poëzie. Maar hoewel de dictie soms stoer uitpakt ('klootzak', 'motherfuckah'), is het allemaal nogal vlak en clichématig opgeschreven, boordevol wezenloze dialogen, en mijn god wat heeft Christine Otten véél woorden nodig! Je moet wel heel erg in het onderwerp geïnteresseerd zijn om door deze lange rij van stemmen geboeid te blijven.

In zekere zin geldt hetzelfde, wat mij betreft, voor *Het onverwachte antwoord* van Patricia de Martelaere, een onconventionele liefdesroman, waarin enkele vrouwen aan het woord komen over de man die zij allen beminnen. Wat er precies aan de hand is, blijft in het vage, maar een centraal geplaatste 'liefdesbrief' (waaraan, zo te zien, alle geliefden hun bijdrage leveren) maakt duidelijk dat dat nauwelijks van belang is; waar het om gaat in deze roman, dat is de expressie van hartstocht, onredelijk, tegenstrijdig en altijd heftig. Maar omdat zich uit de woordenstroom amper een betekenis losmaakt die iets méér is dan passie (of het moet de postmoderne waarheid zijn dat onze identiteit wisselt met het perspectief), wordt het volgen van al die hartstochtelijkheid op den duur een vermoeiende aangelegenheid. Ook in Patricia de Martelaere kan ik geen serieuze concurrente van Marja Brouwers zien.

Misschien wèl in Stephan Enter en Rob van der Linden? Beide schrijvers lijken geabonneerd te zijn op een Librisnominatie, want voor hun debuut kregen ze er ook al een. Met hun tweede boek is het opnieuw raak en, als je let op die vorige nominatie, terecht. Want zowel Enter als Van der Linden heeft zijn eersteling overtroffen.

In *Lichtjaren* is het Reve-epigonisme geheel verdwenen en lijkt Enter zijn eigen toon te hebben gevonden. De roman bevat een melancholische terugblik op een verloren liefde, verteld door de lethargische astronoom Nils Groede, die daarvoor heel veel lange, trage zinnen nodig heeft. Voor de lezer wordt het een oefening in onthaasting. Dat past ook wel bij de hoofdpersoon, die zich zelfs in zijn liefde voor de mooie pianiste Hella vooral op zijn toekomstige herinneringen concentreert, bang als hij is om zich volledig in het heden (of in Hella) te verliezen. En dat wordt hem – mede door een boosaardig toeval – fataal. Het beste deel van de roman is het vierde hoofdstuk, bestaande uit een lange brief, waarin alle herinneringen aan zijn tijd met Hella worden samengebald. De tekst krijgt hier een intensiteit, die elders te vaak ontbreekt, als gevolg van Enters uitputtende beschrijvingen van bijna niets en vanwege zijn bedachtzame, ouwelijke stijl waarin woorden als ‘bloedmooi’ of ‘pissig’ (omdat ze detoneren) al voor een verrassing zorgen.

Het logboek van Brandaan daarentegen is een en al verrassing. Gekker dan Rob van der Linden zul je het zelf niet gauw bedenken. De roman is in feite een raamvertelling, waarin acht levens uit de doeken worden gedaan die zich afspelen in verschillende tijden, van de zesde eeuw tot de nabije toekomst, lukraak door en achter elkaar. Alleen wie in reïncarnatie gelooft, kan het helemaal serieus nemen, want via die acht levens is één ziel op weg naar de perfectie. Hoe serieus Van der Linden zelf zijn roman neemt, blijft dubieus, want in de epiloog wordt gesuggereerd dat alle verhalen ook de wanen van een krankzinnige kunnen zijn geweest. Dat neemt niet weg dat de schrijver heel goed weet hoe hij ze moet vertellen, monter en laconiek en met minstens zoveel fantasie als een chroniqueur uit het grijze verleden. Of het ook nog iets te betekenen heeft, wordt vanzelf van ondergeschikt belang wanneer het allemaal zo vitaal en (meestal tenminste) amusant uitpakt.

Maar is amusement genoeg? Uiteindelijk niet, zou ik zeggen. Dat merk je pas zodra je een roman leest, die spannend is en virtuoos geschreven, en waarvan het verhaal als geheel bovendien een intrigerende betekenis heeft die méér is dan de som der delen. Nee, ik heb het (nog) niet over *Casino*, maar over *Specht en zoon* van Willem Jan Otten.

Specht en zoon is de roman van een bezield vakman, en over zo iemand gaat hij ook: de schilder Felix Vincent, die van een rijke opdrachtgever een portret moet maken van diens gestorven zoon. Althans, zo wordt het in eerste instantie voorgesteld. Later blijkt het heel anders te zitten, maar vooralsnog gaat het erom wat deze opdracht allemaal bij de schilder loswoelt, én bij het doek waarop het portret geschilderd wordt. Dit is namelijk de bijzondere vondst van Otten: hij laat zijn roman vertellen door het schilderij.

Dat lijkt vergezocht, maar gek genoeg (een groot compliment voor Ottens literaire kunde), het werkt geweldig. Het is zo vernuftig en overtuigend gedaan dat je al gauw gaat geloven in dat sprekende en mijmerende, zeer antropomorfe doek. Het is ook veel meer dan alleen een gimmick: door een doek als verteller te kiezen ('op een dag was ik af') brengt Otten via een slinkse omweg het thema van de menswording ter sprake, evenals het thema van de schepping (het doek heeft het over Felix steeds als over de 'schepper'), en als we ook nog het belang van het 'zien' ('Zijn is gezien worden') erbij betrekken, dat voor een schilderij letterlijk levensgroot is, dan komen we voor iemand er erg in heeft haast vanzelf bij God terecht, het alziend oog dat ons allen in de gaten houdt. Een katholieke god uiteraard, zoals de verwijzingen naar Allerzielen en Pasen en andere roomse feestdagen onderstrepen.

Otten weeft een web van betekenissen die van zijn roman een allegorisch geheel lijken te maken, zonder dat alle symbolen restloos te duiden zijn. Zo blijft er altijd wat te raden over, terwijl toch telkens de suggestie wordt gewekt van een groter en grootser verband. Uiteindelijk blijkt alles letterlijk een kwestie van 'geloof': deugt de opdrachtgever of niet, heeft Felix zijn creatie (die gelukkig voor ons voortleeft via een polaroid) terecht verbrand of niet? Hoe je ook over de – in laatste instantie: positieve – boodschap denkt, dit is een betoverend boek, geschreven in een directe, maar tegelijk buitengewoon subtiele stijl, die niemand koud kan laten.

Zo volmaakt als *Specht en zoon* in elkaar zit, is Marja Brouwers' roman *Casino* niet. Niet uit onvermogen, maar uit weerspanningheid. Van meet af aan is duidelijk, dankzij de grimmige, ironische, sarcastische en soms zelfs ronduit bitse stijl, dat dit boek niet van plan is om zijn lezers te behagen. Je hebt lezers die daar niet van houden, en dat verklaart mede de gemengde ontvangst van Brouwers' roman. Is dat nu een literair of een buitenliterair criterium, kunnen we ons met Elsbeth Etty afvragen.

Mijn antwoord luidt: het is nog niet zo eenvoudig om het een van het ander te onderscheiden. Sommige critici (zoals in deze krant Pieter Steinz) hebben Brouwers haar 'ongemakkelijke' stijl verweten. Daarbij wordt alleen over het hoofd gezien dat die ongemakkelijkheid geheel en al past bij het ongemakkelijke waarover in de roman wordt verteld. Zo'n congenialiteit van stijl en inhoud zie ik zelfs als een van de belangrijkste waarmerken van literatuur. De functie van stijl is niet om de overdracht van het verhaal te vergemakkelijken, alsof dat uit informatie bestaat en de taal slechts een geleider is - in een geslaagde literaire roman wordt het verhaal ook al in de stijl verteld. Bij Marja Brouwers gebeurt dat op een even briljante als uitdagende manier. Juist daardoor is *Casino* zo'n tot in alle details geladen, explosief boek geworden, dat tijdens en nog lange tijd na de lectuur in het hoofd van de lezer met een vuurwerk van vragen en gedachten voor onrust zorgt. Een van die vragen is natuurlijk wát er precies wordt verteld.

Volgens Elsbeth Etty is het thema van *Casino*: 'de in de jaren negentig ingezette verloedering van de moraal als gevolg van de pervertering van de idealen uit de jaren zestig en zeventig'. Dat lijkt me in zijn algemeenheid correct, maar Etty

vergaloppeert zich als zij vervolgens een collega kapittelt, die Brouwers had verweten haar eigen 'generatie van 1968' te zeer te hebben gespaard. Volgens Etty maakt Brouwers juist 'korte metten' met de generatie van de babyboomers. Lees je echter zorgvuldig wat er staat, dan dient toch die gekapittelde collega gelijk te krijgen, want Brouwers neemt een veel genuanceerder positie in dan Etty doet voorkomen.

Opmerkelijk is inderdaad de onmiskenbare sympathie van de schrijfster voor de 'hemelbestormers' van 1968, met hun ideaal van vrije liefde; de boosdoeners, die het 'paradijselijk alternatief van de hippies' veranderen in een 'seksueel concentratiekamp', dat zijn de politieke activisten van de NVSH. De schuld voor de ontarding van het idealisme, ligt bij de politisering, die de individuele keuzevrijheid inruilde voor een 'publieke moraal'. En daarover is Brouwers ondubbelzinnig: 'Persoonlijke keuzes die worden voorgeschreven door een publieke moraal! Dat is geen vrijheid'. De babyboomers van de generatie van 1968 zijn dus volgens Brouwers niet zozeer daders als wel slachtoffers – wat zich heeft afgespeeld krijgt in haar visie de trekken van een tragedie, een noodlot dat zich aan de protagonisten, onnadenkend en naïef als zij waren, heeft voltrokken.

Hebben we dus in *Casino* te maken met een tragisch universum? Zo simpel ligt het nu ook weer niet. Deze kwesties komen overigens aan de orde in de vaak zeer uitvoerige essayistische passages die het verhaal over hoofdpersoon Rink de Vilder, die in de ban raakt van de demonische Philip van Heemskerk en diens beeldschone vriendin Moura, geregeld onderbreken. Die passages zijn door diverse critici onder vuur genomen, omdat ze de spanning teniet zouden doen. Kennelijk gingen zij ervan uit dat *Casino* een soort thriller of detective is, maar juist de essayistische onderbrekingen weerspreken dat. Brouwers speelt hoogstens met het genre van de thriller, op een tergende, pesterige manier, maar die essayistische onderbrekingen (die geheel en al in de traditie passen van Musil, Broch en Kundera, Brouwers' evidente voorbeelden) hebben ook nog een andere functie: ze vertolken, in een ander register, de inzet van het verhaal.

Elsbeth Etty spreekt van 'encyclopedische uitweidingen', maar daaruit kan ik enkel afleiden dat zij niet vaak de encyclopedie raadpleegt. In elk geval wordt zo de aard van deze essayistische passages geen recht gedaan. Neem het relaas over de zeven hoofdzonden. Dat lijkt een gratuite moralistische eruptie, maar is in werkelijkheid een commentaar op het verhaal. Daarin boet Rink de Vilder die hoofdzonden niet uit (wat zijn enige redding zou zijn geweest), maar hij geeft er juist aan toe, zij het met een kwaad geweten en een beetje tegenspartelend. Die hoofdzonden behoren tot het christelijke erfgoed, dat in de jaren zestig met de vuilnisman is meegegeven. Wat blijft er dan over? De eerste suggestie van Brouwers is: de wereld van de Griekse tragedie. In andere essayistische uitweidingen wordt daar tenslotte het nodige over gezegd. Rink, met zijn nog niet helemaal afgestorven gevoel voor 'grenzen', en zonder grenzen geen tragedie, lijkt geknipt voor een rol als tragisch protagonist.

Brouwers verkent deze mogelijkheid ook een heel eind, tot en met de uitloper van het 'hyper moron', dat wil zeggen: de held die een tijdlang met succes

tegen het noodlot ingaat, totdat de goden hem alsnog te grazen nemen. Het hele derde deel van de roman heet zelfs 'hyper moron'. De lezer die een spannende thriller had verwacht, krijgt nu eindelijk zijn zin, zonder hinderlijke essayistische hobbels. Maar op wie slaat dat 'hyper moron' precies: op de halfslachtige, nog met een restant moreel besef belaste Rink de Vilder of op de criminele en in wezen satanische Philip van Heemskerk? Ik zou zeggen: het slaat op Philip, die niet alleen met cocaïne-smokkel, maar ook met moord ongestraft wekomt. De goden laten het afweten en die arme Rink, in een laatste opwelling van morele verontwaardiging op weg gegaan als hun tragische wreker, moet zijn eigen onmacht als een 'noodlot' ondergaan - net als de hippies in de jaren zestig.

Rink is ongemerkt terecht gekomen in een wereld, die de grensoverschrijding (belichaamd door Philip, die nog alleen door seks, geld en macht wordt gedreven) tot haar wet heeft gemaakt, met als gevolg dat er geen grenzen meer over zijn. Dat we in zo'n wereld terecht zijn gekomen is een tragedie, lijkt Brouwers te willen zeggen, maar die wereld zelf, grenzeloos als zij is, mist elk tragisch karakter. Afgesneden van zowel haar christelijke als haar Griekse oorsprong, is die wereld alleen nog maar leeg en banaal, speelruimte voor een collectief narcisme en exhibitionisme (in de roman gesymboliseerd door de ZZ-Show) ter verdrijving van een diepe verveling, met op de achtergrond de even criminele als onaantastbare macht van het geld.

Het enige tegenwicht tegen de helse triomf van economie en criminaliteit is in deze roman de krankzinnigheid van de Nederlandse huurwetgeving, die gewetenloze huurders alle vrijheid biedt om hun huisbazen op te lichten. Zelfs de schijnbaar onnipotente gangster Philip van Heemskerk staat machteloos tegen deze idiotie, die tevens gelegaliseerde roof (de onroerendgoedbelasting, berekend op basis van de 'fictieve' waarde van een huis) omvat. De gemankeerde tragedie krijgt zo ook nog de trekken van een dwaze komedie, om niet te zeggen van een oerhollandse klucht.

Ziedaar de chaos (in het Italiaans: 'casino') van de huidige wereld, die met de jaren negentig van de vorige eeuw geenszins is verdwenen. Met alle middelen die haar ter beschikking staan, met woede en leedvermaak, met stijl en eruditie, maar evengoed met (zwarte) humor en hilariteit, heeft Marja Brouwers die chaos in een meesterlijk geregisseerde literaire vorm weten te vangen.

Ik kan daar eerlijk gezegd, anders dan Elsbeth Etty, niets 'zuurs' of 'stroefs' in herkennen. Brouwers bedrijft genadeloze cultuurkritiek, zonder het verleden op te hemelen; zij verbeeldt harde, weinig vleierende waarheden, zonder illusies te koesteren. Wat we in *Casino* kunnen lezen is 'hoe het is', op een complexe, gelaagde en godzijdank het nodige van de verbeeldingskracht en intelligentie van de lezer vragende manier. Waar hebben we die verbeeldingskracht en intelligentie tenslotte anders voor?

Wie van zoveel zwartgalligheid niet gediend is, maar toch een even hoog literair niveau verlangt, raad ik aan zich tot Willem Jan Otten te wenden en tot diens weliswaar listig versleutelde, maar heel wat hoopvoller boodschap. Waaraan de jury van de Libris Literatuurprijs de voorkeur heeft gegeven, aan uitzichtloos

pessimisme of aan katholiek optimisme, dat horen we aanstaande maandag - tenzij men, niet in staat om zo'n tegelijk literaire én buitenliteraire keuze te maken, een van de vier mindere goden de eer zou gunnen.

(*NRC Handelsblad*, 29-4-2005)